

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна

УДК 343.983 (477)

СУДОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
І ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
ЮХНО Олександр Олександрович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, завідувач кафедри
кримінального процесу та організації
досудового слідства.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України
ШЕПТЬКО Валерій Юрійович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, завідувач
кафедри криміналістики;

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
ЛУКАШЕВИЧ Віталій Григорович,
Класичний приватний університет,
завідувач кафедри кримінального процесу
та криміналістики;

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
СТРАТОНОВ Василь Миколайович,
Херсонський державний університет,
ректор.

Захист відбудеться 31 березня 2017 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 28 лютого 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Могілевський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Процеси глобалізації та формування нової геополітичної структури є важливими не тільки для сучасного світу, а й, перш за все, для України, для якої можливість інтеграції до європейського співтовариства дасть змогу значно прискорити впровадження започаткованих реформ. Серед чинників, що стримують виведення цих відносин на якісно новий рівень, є складна економічна ситуація в Україні. Саме система економічних заходів дотримання законодавства суб'єктами господарювання може забезпечити ефективний розвиток будь-якої держави. Поряд із цим, кардинальні реформи, що сьогодні здійснюються в Україні, супроводжуються криміналізацією суспільства і призводять до зростання злочинності. Практичний досвід сучасного судочинства щодо прийняття рішень із кримінальних і адміністративних правопорушень, господарських та цивільних справ часто вказує на необхідність провадження судово-економічних експертиз. Оскільки саме судово-економічна експертиза, за умови її своєчасного призначення та якісного проведення, дає можливість учасникам кримінального і судового провадження приймати правильні та справедливі рішення на всіх етапах від розслідування до розгляду у суді. У протидії злочинності результативність використання можливостей судово-економічної експертизи пов'язана із необхідністю вирішення цілої низки теоретичних, правових та процесуальних завдань. Засновниками судово-економічної експертизи вважають А. Х. Гольмстена, С.Ф. Іванова, О. П. Рудановського, Г. Ф. Шершеневича, саме ними було закладено основи судово-бухгалтерської експертизи, теоретичні і прикладні питання якої дістали подальшого розвитку у роботах Б. В. Виленського, В. Б. Любкіна, С. С. Остроумова, А. М. Ромашова, Н. О. Селиванова, Є. П. Фортинського та інших. Сучасне формування теоретичних та практичних засад судово-економічної експертизи здійснювалось на працях вчених юридичної та економічної науки, серед яких, насамперед, слід виділити О. М. Бандурку, Ф. Ф. Бутинця, Л. В. Гуцаленка, Л. В. Дікань, Н. Я. Дондик, Л. П. Климович, В. Б. Любкіна, Г. Г. Муміну-Савіну, І. А. Панченко, В. Д. Понікарова, В. В. Сокурєнка та інших. Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали також праці визнаних науковців із криміналістики, зокрема таких, як: Р. С. Белкін, Є. Ф. Буринський, А. І. Вінберг, А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, В. А. Журавель, Н. С. Карпов, Н. І. Клименко, В. В. Лисенко, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, В. В. Назаров, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай,

Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. М. Трубников, В. Ю. Шепітько, О. О. Юхно та ін.; з кримінального права та процесу – В. І. Галаган, В. О. Комаха, В. Н. Махова, Б. В. Романюк та ін.; з оперативно-розшукової діяльності – В. П. Захаров, В. Д. Пчолкін, В. В. Шендрик та ін.; із судових експертиз – Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, В. Д. Арсеньєв, А. А. Аубакірова, І. В. Віноградов, О. М. Моїсєєв, І. А. Петрова, І. В. Пиріг, М. Г. Щербаковський, О. Р. Шляхов, та ін.; із судово-економічних експертиз – Г. А. Атанєсян, М. Ф. Базась, Р. А. Баширов, М. Т. Білуха, З. Б. Живко, М. І. Камлик, В. Г. Танасевич, О. М. Тридід та ін.; з економічної безпеки – О. І. Баранівський, В. М. Геєць, І. В. Головань, Г. В. Козаченко, М. В. Куркін, П. В. Нападівська, В. С. Пономаренко та ін. Утім, незважаючи на значний внесок вказаних дослідників у розроблення та вдосконалення цієї теми, зазначимо, що даний процес потребує додаткового дослідження: відповідно до внесених змін та прийняття інших законодавчих актів, появи нових та розвитку існуючих видів господарської діяльності, вдосконалення існуючих та розроблення нових методів проведення судово-економічних експертиз. Комплексне теоретико-правове дослідження наукових основ судово-економічної експертизи дозволить об'єднати теоретичні положення і багаторічну практику їхньої реалізації для ефективного процесуально-правового регулювання судово-економічних експертиз господарської діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до п. 10 розділу 5 «Запобігання злочинам органами внутрішніх справ» Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16.03.2015 № 275; п. 5.29, 7.1, 7.26 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2015–2019 роки, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 24 квітня 2015 року (протокол № 4). Тема дисертації затверджена Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 26 червня 2015 року (протокол № 7).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення науково обґрунтованих концептуальних засад формування та реалізації судово-економічної експертизи у протидії економічним правопорушенням у різних сферах діяльності. Досягнення зазначеної мети є можливим за умови системного, комплексного підходу до вирішення низки взаємозалежних задач, зокрема:

- охарактеризувати історію виникнення і розвитку теоретичних засад судово-економічної експертизи та виокремити етапи їх розвитку;
- розкрити зміст предмета і методів судово-економічної експертизи у сучасних умовах господарювання;
- окреслити систему та особливості видів і завдань судово-економічної експертизи та їх зв'язок із правоохоронною діяльністю; визначити ознаки судово-економічної експертизи, які відрізняють і є спільними в економічних дослідженнях, що виконуються за ініціативою правоохоронних органів;
- виявити місце і роль судово-економічної експертизи у системі судових експертиз; визначити, чим відрізняються і що є спільного у методах та підходах судової експертизи і оціночної діяльності;
- встановити пріоритетні напрями розвитку правової бази проведення судово-економічних експертиз;
- визначити закономірності розвитку методів проведення судово-економічної експертизи при дослідженні різних об'єктів; розробити авторську методiku щодо вирішення експертних завдань з питань визначення вартості об'єктів у формі єдиних (цілісних) майнових комплексів при проведенні комплексної економіко-будівельно-автотоварознавчої та товарознавчої експертиз відповідно до чинного законодавства;
- виокремити особливості експертного дослідження при виявленні «традиційних» правопорушень у сучасних умовах господарювання;
- узагальнити та вдосконалити форми і методи використання судово-економічних експертиз для дослідження у різних сферах господарської діяльності;
- провести комплексний аналіз нових видів діяльності (пов'язаних із девелоперською діяльністю і функціонуванням морських (річкових) портів та судохідних каналів України); систематизувати кримінальні правопорушення, що вчинюються при здійсненні даних видів діяльності;
- висвітлити особливості організації судово-експертної діяльності в Україні;
- надати характеристику основних стадій процесу і організації призначення та проведення судово-економічної експертизи;
- встановити та охарактеризувати основні напрями та форми взаємодії учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування при призначенні і проведенні судово-економічних експертиз;

- визначити умови ефективної оцінки та використання висновку судово-економічної експертизи учасниками судового провадження;

- здійснити аналіз специфіки та виявити шляхи вдосконалення призначення і провадження судово-економічних експертиз у різних видах судочинства (кримінальному, господарському, цивільному, адміністративному);

- проаналізувати та узагальнити перспективи розвитку судово-економічних експертиз;

- визначити шляхи вдосконалення сучасного національного законодавства із судово-економічних експертиз на підставі використання зарубіжного досвіду.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі теоретико-методологічного забезпечення організації та проведення судово-економічної експертизи.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади і практика реалізації судово-економічної експертизи.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сучасні загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. *Діалектичний метод* дозволив визначити порядок залучення судових експертів та використання судово-економічних експертиз у кримінальному та інших видах провадження (справ), встановити роль експертів у цьому процесі (підрозділи 2.3-2.5, 3.2-3.4, 4.1-4.4). *Порівняльно-правовий метод* надав можливість дослідити рівень правового регулювання судово-економічних експертиз та відповідність нормативно-правових актів сучасному стану регулювання експертної діяльності в Україні (підрозділи 1.4, 2.1, 3.1, 4.5). *Системно-структурний метод* було використано під час проведення експертного дослідження документів обліку і звітності суб'єктів господарювання; організації взаємодії слідчого з експертом; експертного забезпечення досудового слідства та провадження справ у суді (підрозділи 2.2-2.4, 3.2-3.4, 4.1-4.4). *Спеціальні методи дослідження* дозволили, спираючись на науково-обґрунтовані підходи в експертних дослідженнях, отримувати об'єктивні достовірні результати судово-економічної експертизи для оцінки діяльності господарюючих суб'єктів (підрозділи 2.2-2.5, 3.1-3.4, 4.1-4.4). Основні висновки дисертації базуються на положеннях, закріплених у Конституції України, законах України, рішеннях Верховної Ради України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актах МВС України та інших відомств.

Емпіричну базу дослідження склали результати анкетування практичних працівників, у якому взяли участь представники науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України, науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України, судів загальної юрисдикції, господарських та адміністративних судів України, апеляційних господарських та апеляційних адміністративних судів України, Вищого господарського і Вищого апеляційного судів України, органів Національної поліції, обласних прокуратур, приватних судових експертів; узагальнені результати опитування 305 респондентів (52 експерти-економісти, 91 суддя, 75 слідчих поліції, 87 прокурорів). Дані опитування свідчать про те, що розглянуті у дисертації питання є досить важливими для практичних працівників, які підтримали необхідність їх нагального вирішення.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є однією із перших в українській правовій науці спроб з урахуванням новітніх досягнень науки представити завершене монографічне узагальнення комплексних досліджень проблем проведення судово-економічних експертиз різних об'єктів та використання висновку експерта-економіста у судочинстві для протидії правопорушенням у різних сферах діяльності. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку концептуальних наукових положень теорії і практики судово-економічної експертизи, спрямованих на вдосконалення цієї діяльності; отримані висновки визначають перспективи наукової протидії злочинності та підготовки працівників практичних підрозділів і експертних служб. Основні з них такі:

вперше:

- запропоновано сучасну концепцію розвитку судово-економічної експертизи та її окремих пріоритетних напрямів; розроблено нову спеціалізацію судово-економічної експертизи «Оцінка цілісних майнових комплексів чи бізнесу»;

- у структурі судово-економічних експертиз запропоновано розглядати нормативно-правовий блок з оцінки цілісних майнових комплексів, паїв, цінних паперів, майнових прав та нематеріальних активів для експертних досліджень при проведенні судово-економічних експертиз;

- розроблено авторську методику щодо вирішення експертних завдань з питань визначення вартості об'єктів у формі єдиних (цілісних) майнових комплексів при проведенні комплексної економіко-будівельно-автотоварознавчої та товарознавчої експертиз відповідно до чинного законодавства;

- на підставі комплексного аналізу нових видів господарської діяльності (пов'язаних із девелоперською діяльністю і з функціонуванням морських (річкових) портів та судохідних каналів України) систематизовано кримінальні правопорушення, що вчинюються при здійсненні даних видів діяльності;

- запропоновано новий підхід у професійній підготовці судових експертів-економістів, зокрема: обґрунтовано вимогу щодо отримання судовим експертом-економістом для дослідження оцінки цілісних майнових комплексів кваліфікаційного свідоцтва на право займатися цим видом діяльності, яке видане Фондом державного майна України;

- розроблено алгоритм оцінки висновку судового експерта-економіста із характеристикою його етапів та виокремлено основні критерії оцінки експертного висновку;

- сформовано порівняльну таблицю щодо специфіки провадження судово-економічних експертиз у різних видах судочинства (кримінальному, господарському, цивільному, адміністративному) та окреслено шляхи його вдосконалення;

удосконалено:

- розуміння сутності предмета, об'єкта, суб'єктів судово-економічної експертизи, її термінології, методів та прийомів, які використовує експерт-економіст у процесі дослідження; розроблено схему «Методи, способи та прийоми, що використовуються при проведенні судово-економічної експертизи»;

- теоретичні положення щодо класифікації судово-економічних експертиз згідно з чинним законодавством та використання різних знань у галузі економіки та суміжних наук;

- наукові погляди щодо визначення загальних питань виявлення правопорушень при дослідженні експертом-економістом обліку та звітності суб'єкта господарювання;

- вимоги щодо списання основних засобів, особливо в бюджетних та державних підприємствах, установах, що здійснюється з нарахуванням прискореної амортизації з невеликим строком дії без застосування дооцінки;

- рекомендації щодо нарахування та виплати заробітної плати особам, які були призвані на військову службу під час мобілізації в зону проведення антитерористичної операції;

- пропозиції щодо вдосконалення методик оцінки майна при проведенні судово-економічних досліджень фондового ринку, приватизації, інвестиційної діяльності, девелоперської діяльності, фіктивного банкрутства, діяльності, пов'язаної з функціонуванням морських (річкових) портів і судохідних каналів України та інших

подібних видів діяльності;

- запропоновано внести низку змін та пропозицій до Податкового кодексу України та інших нормативно-правових актів;
дістали подальшого розвитку:

- етапи становлення судово-економічної експертизи, серед яких систематизовано сучасні етапи;

- чинники, що обумовлюють розвиток теоретичних засад судово-економічної експертизи та її використання для встановлення істини по операціях діяльності суб'єктів господарювання, що знайшли своє відображення у різних облікових документах;

- розуміння специфіки використання судово-економічної експертизи, аудиту, ревізії та пояснень спеціаліста-економіста, що виконуються за ініціативою правоохоронних органів, що зведено у порівняльну таблицю;

- загальні підходи щодо організації провадження судово-економічної експертизи та охарактеризовано такі її стадії: підготовчу; організаційно-методичну; дослідну; узагальнення, оцінку і реалізацію результатів експертизи;

- характеристика основних напрямів і форм взаємодії учасників досудового розслідування та судового провадження із фахівцем-економістом при проведенні судово-економічних експертиз;

- процесуальні засади залучення у кримінальному провадженні експерта-економіста та наведено характеристику пов'язаних із цим процесуальних дій;

- визначення шляхів подальшого розвитку судово-економічних експертиз та експертної діяльності в Україні на підставі використання закордонного досвіду.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані і обґрунтовані в дисертації, можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – з метою: поглиблення існуючих уявлень про сучасну концепцію розвитку судово-економічної експертизи та її окремих пріоритетних напрямів; формування нових спеціалізацій судово-економічної експертизи, таких як «Оцінка цілісних майнових комплексів чи бізнесу»; розроблення нових методик, зокрема авторської методики щодо вирішення експертних завдань з питань визначення вартості об'єктів у формі єдиних (цілісних) майнових комплексів при проведенні комплексної економіко-будівельно-автотоварознавчої та товарознавчої експертизи, що становить підґрунтя для подальшого удосконалення організації проведення судової експертизи у досудовому розслідуванні і судовому

провадженні, а також основних підходів щодо оцінки заподіяної шкоди та визначення сум відшкодування збитків (акти впровадження в діяльність Кримінологічної асоціації України від 25 квітня 2016 р.; Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса від 10 червня 2016 р.; Харківського науково - дослідного та проектного інституту землеустрою від 30 травня 2016 р.).

– у *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення Податкового кодексу України та інших нормативно-правових актів, щодо призначення та проведення судово-економічних експертиз, а також провадження судово-економічних експертиз у різних видах судочинства (кримінальному, господарському, цивільному, адміністративному), що буде використовуватися як рекомендації для оперативних працівників, слідчих, адвокатів, прокурорів, експертів, слідчих-суддів та суддів, спрямовані на отримання достовірних науково обґрунтованих доказів у судових провадженнях та визначення шляхів подальшого розвитку судово-економічних експертиз та експертної діяльності в Україні на підставі використання закордонного досвіду (акт впровадження в діяльність Харківської обласної державної адміністрації від 03 червня 2016 р.).

– у *практичній діяльності* підприємств, установ і організацій – як рекомендації, спрямовані на оптимізацію судово-економічної експертної діяльності і вдосконалення методичних підходів щодо оціночної діяльності в Україні; правоохоронних органів - поєднання науки і практики буде сприяти не тільки ефективному розслідуванню злочинів, а й попереджати вчинення окремих видів економічних злочинів у різних сферах господарювання (акти впровадження в діяльність Прокуратури Харківської області від 25 травня 2016 р., Всеукраїнської громадської організації «Асоціація фахівців оцінки» від 17 травня 2016 р.).

– у *навчальному процесі* – у роботі вищих навчальних закладів при підготовці студентів і курсантів із питань ефективного розслідування, розгляду та кваліфікації економічних злочинів у різних сферах господарювання в Україні (акт впровадження в навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 10 червня 2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, усі сформульовані положення і висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень, з використанням власного досвіду судовим експертом-економістом з 1999 року. Окремі положення дисертації викладено в колективних працях, а саме: у

науково-практичному посібнику «Судово-економічна експертиза торгівлі та ресторанного бізнесу» (внесок здобувача: р. 4 «Особливості судово-економічної експертизи у торгівлі»; р. 5 «Особливості судово-економічної експертизи у ресторанному бізнесі», С. 86–139.), 2 наукових статтях, виконаних у співавторстві з І.А. Петровою (внесок здобувача: 1) у статті «Особливості проведення перевірок у суб'єктів господарювання сфери торгівлі та послуг для захисту споживачів» – проведено комплексний аналіз суб'єктів господарювання у сфері торгівлі та послуг; 2) у статті «Особливості використання судової експертизи за законодавствами України та Франції» – сформульовано висновки щодо можливості експерта при здійсненні експертного дослідження клопотати перед суддею про залучення інших спеціалістів і організацій; для призначення судово-економічної експертизи встановлення мінімальної ціни позову; запровадження концепції абсолютної відповідальності для застосування у відношенні державних службовців та ін.). Особистим внеском в усіх наукових працях, опублікованих у співавторстві, є власні оригінальні ідеї, розробки та теоретичні висновки. Ідеї та розробки, які належать співавторам, у дисертації не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Підсумки розроблення проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки було оприлюднено на міжнародних та національних науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах: «Практика оцінки: великомасштабні роботи та висновки державної експертизи» на Першому Всеукраїнському Національному конкурсі «Україна. Лідер-оцінювач 2007» (Київ, 2007); «Розвиток законодавчо-нормативного регулювання оціночної діяльності в Україні» (Київ, 2010); «Моделювання грошових потоків у оцінці нерухомості» (Київ, 2011); «Оцінка активів у відповідності до вимог міжнародних стандартів оцінки для використання результатів у звітності, складеної відповідно до вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності» (Київ, 2011); «Засади формування концептуальних підходів до створення системи Національних стандартів оцінки майна та майнових прав» (Київ, 2011); «Особливості використання математичних методів у порівняльному та дохідному підходах» (Київ, 2012); «Визначення справедливої вартості компаній та активів. Практика визначення справедливої вартості на волатильних ринках» (Київ, 2012); «Ставка капіталізації та дисконтування на ринку нерухомості України. Досвід RICS» (Київ, 2013); «Практика реалізації підходів до оцінки нерухомості. Дохідний підхід» (Київ, 2014); «Реформування оціночної діяльності в Україні: невідкладні завдання» (Київ, 2014); «Особливості

оцінки окремих видів майна та цілісних майнових комплексів» (Київ, 2014); «Вдосконалення системи професійної підготовки оцінювачів в Україні» (Київ, 2014); «Наука-бізнес-освіта: стратегічне партнерство» (Київ, 2014); «Трансферне ціноутворення: проблеми та джерела інформації» (Київ, 2014); «Проблеми оцінки майна, яке знаходиться на тимчасово окупованих територіях України та в зоні проведення АТО» (Київ, 2015); «Хімія, біо- та нанотехнології, екологія та економіка у харчовій та косметичній промисловості» (Харків, 2015); «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (Харків, 2015); «Теоретичні аспекти організації досудового розслідування» (Харків, 2015); «Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції» (Суми, 2016); «Правопорушення, які виникають при оцінці майна на депресивних ринках» (Київ, 2016).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження опубліковано у 40 наукових працях, у тому числі в одноосібній монографії, науково-практичному посібнику (у співавторстві), 24 наукових статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях (у тому числі 9 – в іноземних наукових виданнях), 10 інших публікаціях, 4 тезах доповідей і наукових повідомлень на наукових конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, які об'єднують 19 підрозділів, висновків до кожного розділу та загального висновку, списку використаних джерел, 16 додатків. Повний обсяг дисертації становить 536 сторінок, з них основного тексту – 400 сторінок. Список використаних джерел складається з 527 найменувань і займає 56 сторінок. Додатки розміщено на 80 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, мету і задачі, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, наводяться дані щодо апробації результатів дисертації та публікації.

Розділ 1 «Теоретичні засади судово-економічної експертизи» складається з чотирьох підрозділів, у яких розглянуто історію виникнення та розвитку теоретичних засад судово-економічної експертизи, проаналізовано зміст предмета і методів, систему та особливості видів і завдань, місце і роль судово-економічної експертизи в сучасних умовах господарювання.

У підрозділі 1.1 «Ретроспективний огляд розвитку теоретичних засад судово-економічної експертизи» відображено, що у становленні судово-економічної експертизи саме бухгалтерський облік відігравав важливу роль. Судово-бухгалтерська експертиза виникла із практичної необхідності у наданні допомоги правоохоронним та судовим органам у процесі розслідування та встановлення істини у справах. За рахунок її використання розширювалися можливості пізнання істини у кримінальних і цивільних судових провадженнях економічного напрямку, і з розширенням кола завдань, що вирішувались експертами-бухгалтерами, виникла необхідність заміни назви експертизи із судово-бухгалтерської на судово-економічну експертизу.

Враховуючи фактори, що вплинули на становлення судово-економічної експертизи, визначено, що вона пройшла у своєму становленні п'ять етапів розвитку, що характеризують її з точки зору процесуально-правового та наукового змісту. За першою ознакою це процес, керований системою положень, закріплених законодавчо; за другою – реалізація системи знань у галузі бухгалтерського обліку, фінансів, аудиту, ревізії, економічного аналізу тощо.

У підрозділі 1.2 «Предмет і методи судово-економічної експертизи», виходячи із результатів дослідження наукових робіт провідних учених із криміналістики та судової експертизи, констатовано, що під терміном «судово-економічна експертиза» треба розуміти процесуальну форму дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських і податкових реєстрів та фінансової звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з метою вирішення широкого кола питань, що виникають при розслідуванні економічних злочинів та судовому розгляді. У свою чергу, предметом судово-економічної експертизи є фактичні дані про допущені правопорушення економічного характеру, що відображені і отримуються при дослідженні документів про фінансово-економічну діяльність суб'єкта господарювання у кримінальних провадженнях, адміністративному, господарському чи цивільному судочинстві.

Визначено, що метод судово-економічної експертизи можна охарактеризувати як сукупність загальнонаукових та власне наукових методичних заходів. Це сукупність методичних прийомів і способів, що використовує експерт-економіст у процесі дослідження документів або інших наданих слідчим чи судом матеріалів для вирішення питань, поставлених перед експертом. Використання тих чи інших прийомів

дослідження залежить від особливостей правопорушення, документообігу в галузі, де вчинено правопорушення, і обліку господарських операцій на конкретному підприємстві. Використання в судово-експертній практиці документальних методичних прийомів і процедур дозволяє дати кількісну та якісну оцінку виявлених недоліків, встановити відповідальність за них конкретних посадових осіб і визначити розмір їхньої матеріальної відповідальності.

У підрозділі 1.3 «Види і завдання судово-економічної експертизи» обґрунтовано, що судово-економічна експертиза характеризується процесуально-правовим змістом та характером використаних спеціальних знань. Встановлено, що за характером спеціальних знань судово-економічні експертизи законодавчо поділено на три види спеціальностей: 11.1 – дослідження документів бухгалтерського та податкового обліку і звітності; 11.2 – дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; 11.3 – дослідження документів про фінансово-кредитні операції. Відповідно до чинного законодавства всі судові експертизи більшість науковців класифікують за такими ознаками: за місцем проведення; за організацією та послідовністю призначення; за складом експертів; за обсягом дослідження.

Досліджено процесуальні і непроцесуальні форми використання спеціальних економічних знань, до яких віднесено судово-економічну експертизу, ревізію, аудит, використання знань спеціалістів-економістів. Відмінність між цими формами використання спеціальних економічних знань полягає у їх процесуальній урегульованості та значенні результатів у встановленні істини. Процесуально-правовий зміст судово-економічної експертизи визначає її як процес, що управляється системою норм і положень відповідно до чинного законодавства. Характер використання спеціальних знань пов'язаний із реалізацією певних знань у різних галузях економіки, бухгалтерського і податкового обліку, аналізу господарської діяльності, аудиту, ревізії та контролю. Саме ці особливості застосування спеціальних знань дозволяють виділити судово-економічну експертизу в окремий самостійний вид судових експертиз та окреслити завдання, які вона вирішує. З'ясовано, що завдання, які вирішує судово-економічна експертиза, можна поділити на загальні та конкретні, кожне з яких у свою чергу поділяється на окремі класи у залежності від завдань дослідження: документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; документів про економічну діяльність підприємств і організацій; документів фінансово-кредитних операцій.

У підрозділі 1.4 «Місце та роль судово-економічної експертизи у системі судових експертиз» проаналізовано місце і роль судово-економічної експертизи у системі судових експертиз. Доведено, що економічні методи дослідження допомагають працівникам контролюючих та правоохоронних органів визначати ступінь доброякісності і повноти документів первинного, бухгалтерського та податкового обліку, зробити правильну оцінку даних, зафіксованих у документах. Аналіз чинного законодавства дозволив визначити, чим відрізняються і що спільного є у методах та підходах судової експертизи і оціночної діяльності щодо об'єктів оцінки. Оцінювачі виконують роботу з оцінки, а судові експерти, у випадках кримінального провадження, стають «арбітрами» у судах. Тому судові експерти, які здійснюють оціночну діяльність, повинні мати кваліфікаційне свідоцтво як судового експерта, так і оцінювача за певними напрямками оцінки.

Враховуючи значну відповідальність за правильність оцінки цілісних майнових комплексів з державною чи комунальною часткою власності, вплив на наповнення бюджету України, великий обсяг знань законодавства, пов'язаного з оціночною діяльністю, що необхідно застосовувати для протидії економічній злочинності, запропоновано створення нової спеціалізації судово-економічної експертизи 11.4 – оцінка цілісних майнових комплексів чи бізнесу.

Обґрунтовано, що при дотриманні експертом-економістом норм процесуального законодавства і правильного застосування спеціальних знань судово-економічна експертиза може бути визнана доброякісною і такою, що відповідає своєму призначенню, а висновок експерта – мати доказову силу. Згідно із проведеним дослідженням, слід виділити основні особливості судово-економічної експертизи, що відрізняють її від методів господарського контролю та надають їй прикладного характеру: 1) вона може існувати лише у межах досудового розслідування і судового провадження, оскільки призначається лише слідчим, прокурором, судом або сторонами кримінального провадження; 2) у процесі її проведення досліджуються лише ті питання, що поставлені перед експертом-економістом сторонами провадження і перелік яких зазначено в постанові або ухвалі про призначення судово-економічної експертизи; 3) її може проводити фахівець, який у спеціальному порядку отримав дозвіл на проведення експертної діяльності; 4) результати дослідження експерта-економіста оформлюються у вигляді висновку експерта, що набуває ролі джерела доказів у справі. Констатовано, що судово-економічна експертиза являє собою процесуальну дію, що полягає у вивченні експертом-

економістом матеріалів провадження або справи в межах його спеціальних знань на завдання слідчого, прокурора або суду, з метою встановлення фактичних обставин правопорушення і надання експертного висновку.

Розділ 2 «Методологічні засади судово-економічної експертизи» охоплює п'ять підрозділів, його присвячено дослідженню пріоритетних напрямів розвитку правової бази та закономірностей розвитку методів проведення судово-економічних експертиз, виокремлено особливості експертного дослідження при виявленні «традиційних» правопорушень та у різних сферах господарської діяльності, проведено комплексний аналіз нових видів господарської діяльності і систематизовано кримінальні правопорушення, що вчинюються при здійсненні даних видів господарської діяльності.

Підрозділ 2.1 «Правове регулювання призначення та проведення судово-економічної експертизи» сформований із трьох блоків законодавчих та нормативно-правових актів. Перший блок – це аналіз правового регулювання судово-економічної діяльності, що здійснюється Конституцією України, іншими законодавчими актами, міжнародними договорами та угодами про взаємну правову допомогу і співробітництво. Другий блок – це аналіз спеціальних знань з питань бухгалтерського обліку та оподаткування, викладених у методиках. Третій блок – аналіз нормативно-правової бази для експертних досліджень при проведенні судово-економічних експертиз із питань оцінки цілісних майнових комплексів, паїв, цінних паперів, майнових прав та нематеріальних активів. У підрозділі наведена розгорнута характеристика документів кожного із блоків.

У підрозділі 2.2 *«Методичне забезпечення судово-економічної експертизи»* визначається, що методики – це система методів, прийомів, технічних засобів і сучасних інформаційних технологій, що застосовуються у процесі дослідження у певній послідовності з урахуванням особливостей дослідження, є обґрунтованими і забезпечують алгоритм дій суб'єктів експертного дослідження. Поряд із цим проаналізовано Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України та визначено і наголошено, що зареєстровані методики набули необхідного правового статусу і застосування зареєстрованих методик є обов'язковим, оскільки дослідницька частина висновку експерта має охоплювати відомості про застосування конкретних атестованих методик.

Дискусійним залишається питання про те, чи може судовий експерт виконати експертизу за відсутності у Реєстрі необхідної

методики. За визначенням автора, це залишається на розсуд судового експерта.

Зареєстровані методики повинні сприяти підвищенню якості виконання різних видів судово-економічних експертиз та регламентувати порядок проведення досліджень окремих операцій, різних видів діяльності, цільового використання державних коштів та дослідження загальних економічних питань у нових умовах господарювання, але більшість методик розроблена понад 10 років тому, і вони потребують актуалізації чи розроблення та затвердження відповідно до чинного законодавства. За результатами анкетування практичних працівників правоохоронних органів, суддів і судово-економічних експертів було встановлено необхідність розроблення механізму актуалізації атестованих експертних методик, що зазначено 82 % прокурорів, 80 % слідчих і суддів та 80 % експертів-економістів.

Обґрунтовано, що методичні підходи визначено як найбільш поширені при оцінці ринкової вартості об'єктів відповідних видів діяльності: для об'єктів девелоперської діяльності та об'єктів діяльності, пов'язаної з використанням гідротехнічних споруд, найбільш ефективним є метод дисконтування грошового потоку (дохідний підхід) та витратні методи; при дослідженні об'єктів промислових галузей можна обирати будь-який із розглянутих у дослідженні методичних підходів; для приватизованих об'єктів необхідно використовувати комплексний підхід, який базується на одночасному використанні трьох підходів до оцінки діючого підприємства. Розроблено авторську «Методику щодо вирішення експертних завдань з питань визначення вартості об'єктів у формі єдиних (цілісних) майнових комплексів при проведенні комплексної економіко-будівельно-автотоварознавчої та товарознавчої експертизи» відповідно до чинного законодавства. Новизна цієї методики полягає в тому, що: 1) сьогодні судові експертизи з визначення ринкової вартості оцінки цілісних майнових комплексів повинні проводитися за допомогою *комплексних експертиз*, при цьому залучаються усі необхідні фахівці, а головою комісії призначається експерт-економіст за спеціалізацією 11.4. Експерти різних спеціальностей перевіряють ринкову вартість однорідних груп інвентарних об'єктів, а судовий експерт-економіст перевіряє визначення ринкової вартості цілісного майнового комплексу; 2) передбачається закладення в основу оцінки *ринкової вартості*, а не балансової звітності; 3) експертиза щодо визначення розміру шкоди від продажу цілісного майнового комплексу, якщо у його статуті є частка державної або комунальної власності, проводиться за допомогою двох-трьох методичних підходів:

майнового (який відбиває типову логіку потенційних покупців, що ґрунтується на усталеній практиці), дохідного (ґрунтується на застосуванні оціночних процедур переведення очікуваних доходів у вартість цілісного майнового комплексу) та порівняльного (аналогів продажу).

У підрозділі 2.3 «Судово-економічна експертиза під час розслідування «традиційних» економічних правопорушень з основних операцій обліку та звітності суб'єктів господарювання» обґрунтовується вдосконалення судово-економічних експертиз із основних операцій обліку та звітності суб'єктів господарювання, таких як дослідження операцій з грошовими коштами (касово-банківських операцій і розрахунків); дослідження операцій з основними засобами; малоцінних та швидкозношуваних предметів, товарно-матеріальних цінностей; аналіз результатів інвентаризації; дослідження правильності нарахування та проведення розрахунків із персоналом господарюючих суб'єктів, що має велике значення, оскільки вони, з одного боку, використовуються в усіх без виключення видах господарської діяльності, а з іншого боку, є основними операціями обліку та звітності суб'єктів господарювання. Удосконалено вимоги щодо списання основних засобів, особливо в бюджетних та державних підприємствах, установах, що здійснюються з нарахуванням прискореної амортизації з невеликим строком дії без застосування дооцінки, що стає підґрунтям вчинення шахрайства та наносить їм значні збитки. Запропоновано авторські рекомендації щодо нарахування та виплати заробітної плати особам, які були призвані на військову службу під час мобілізації в зону проведення антитерористичної операції, у тому числі з прийняттям на військову службу за контрактом. Запропоновано зобов'язати керівництво військових підрозділів своєчасно подавати інформацію на запити підприємств, що нараховують заробітну платню вищезазначеним особам, особливо при розірванні контракту чи у разі їх смерті.

Аналіз криміногенної ситуації у країні свідчить про зростання кількості злочинних проявів, коли об'єктом посягання або інструментом вчинення злочинів стають сучасні комп'ютерні та комунікаційні технології. Відповідно до цього зростає кількість злочинних проявів із підробки та фальсифікації фінансових, облікових, управлінських документів, що дають можливість не тільки мати дохід ситуаційно, але й впливають на звітність і, як наслідок, тягнуть за собою заниження податків, інших зобов'язань та інші зловживання.

У підрозділі 2.4 «Особливості проведення окремих видів судово-економічної експертизи у різних сферах діяльності» за результатами

проведеного дослідження особливостей роботи підприємств різних видів діяльності, організації документообігу визначено основні можливості здійснення розкравань та інших правопорушень за такими видами діяльності: торговельна діяльність, робота ресторанного господарства, фінансово-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств, страховий ринок, банківські операції. Дослідження обліку та звітності, документообігу, інвентаризації та зустрічних перевірок дають змогу встановити факти правопорушень. За необхідності призначаються інші види експертиз: із визначення якості реалізованих товарів, ступеня зносу запчастин, технічного стану товарів тощо. Підкреслено, що є види злочинів, за якими необхідне проведення комплексної судової експертизи. Це стосується також і діяльності, пов'язаної з високим рівнем розвитку інформаційних технологій. Провідне місце серед таких правопорушень займає несанкціоноване списання грошових коштів клієнтів з їхніх банківських рахунків за електронними платіжними картками. Виявлення та визначення нанесеного збитку як банкам, так і клієнтам цих банків можливе шляхом поєднання комплексу технічних, економічних і правових заходів, що мають здійснюватися одночасно на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

У підрозділі 2.5 «Судово-економічна експертиза під час розслідування злочинів у нових сферах господарської діяльності» проаналізовано економічні правопорушення у тих видах діяльності, що потребують знань чинного законодавства, експертної та іншої практики у сфері оцінки цілісних майнових комплексів: приватизації, фондового ринку, інвестиційної діяльності, у фіктивному банкрутстві, девелоперській діяльності, забезпеченні діяльності, пов'язаної з функціонуванням морських (річкових) портів і судохідних каналів України.

Встановлено, що нова методика оцінки майна Фонду державного майна України передбачає закладення в основу оцінки ринкової вартості, а не балансової звітності об'єктів, залучення до оцінки незалежних оцінювачів та узгодження стартової ціни пакетів акцій об'єктів групи «Г» і паливно-енергетичного комплексу робочою групою, створеною урядом (представники міністерств та міжнародних організацій). Визначено, що механізм оцінки об'єктів державної власності при приватизації є складним питанням і має свої ризики, але це є одним із найбільш дієвих способів наповнення державного бюджету. Доведено, що сьогодні судові експертизи з визначення оцінки цілісних майнових комплексів повинні проводитися за допомогою комплексних експертиз, до яких залучаються усі необхідні

фахівці, а головою комісії призначатися експерт-економіст. Експерти різних спеціальностей перевіряють вартість однорідних груп інвентарних об'єктів. Метою ж проведення такої судової експертизи є, перш за все, визначення розміру шкоди від продажу цілісного майнового комплексу, якщо у його статуті є частка державної власності. А визначення розміру шкоди здійснюють судові експерти-економісти. Тому необхідно зауважити, що спеціальність «Оцінка цілісних майнових комплексів» необхідна як спеціальність судово-економічної експертизи.

Аргументовано, що при проведенні судово-економічних експертиз, пов'язаних із виготовленням та обігом цінних паперів, необхідні фахівці за спеціалізаціями 11.1, 11.2, 11.3. При правопорушеннях у сфері приватизації, зокрема при порушенні чинного законодавства під час реєстрації інвестиційних компаній і формуванні їх статутних фондів, може виникнути необхідність у проведенні комплексної судової експертизи і судового економіста-експерта за спеціальністю 11.4. При дослідженні правопорушень в інвестиційній діяльності, з точки зору визначення збитків при операціях з корпоративними правами і цінними паперами, можна виявити традиційні правопорушення в основних операціях обліку та звітності суб'єктів господарювання; виявити правопорушення з нарахування та виплати дивідендів; оцінити акції щодо вартості цілісного майнового комплексу. При оцінці акцій щодо вартості цілісного майнового комплексу виникає необхідність у проведенні комплексної судової експертизи і залученні судового експерта-економіста за спеціальністю 11.4.

Визначено, що дослідження особливостей здійснення девелоперської діяльності та умов учинення економічних правопорушень дає можливість не тільки здійснити ефективне розслідування злочинів, а й попереджати вчинення окремих видів економічних злочинів у цій сфері господарювання. У таких випадках доцільним є призначення комплексної судової експертизи із залученням інструментальних досліджень та технологічної експертизи, що використовується для визначення обґрунтованості норм витрат матеріальних ресурсів і виходу готової продукції. Визначено, що при виявленні правопорушень забудовника (девелопера) стосовно інвестора практично завжди необхідне проведення достовірної оцінки об'єктів девелоперської діяльності.

Систематизовано злочини у сфері економіки, пов'язані зі зловживаннями у сфері діяльності, пов'язаної з функціонуванням морських (річкових) портів і судохідних каналів України з таких

напрямів: традиційні правопорушення в основних операціях обліку та звітності суб'єктів господарювання; злочини, пов'язані з шахрайством працівників керівного складу портів (судохідних каналів); злочини, пов'язані з фіктивним банкрутством чи приватизацією (реприватизацією) об'єктів морської чи річкової транспортної інфраструктури. У девелоперській діяльності та діяльності, пов'язаній з функціонуванням морських (річкових) портів і судохідних каналів України, необхідні знання бухгалтерського, податкового обліку і звітності та проведення різних методик економічного і кредитно-фінансового аналізу, що при проведенні судово-економічних експертиз потребує знань за спеціалізаціями 11.1, 11.2, 11.3. При дослідженні девелоперської діяльності та діяльності, пов'язаної з функціонуванням морських (річкових) портів і судохідних каналів України, фіктивного банкрутства, що потребує проведення оцінки єдиного майнового комплексу, може виникнути необхідність у проведенні судової експертизи за спеціалізацією 11.4.

Розроблено авторські наукові рекомендації до методик, пов'язаних із вирішенням експертних завдань з питань визначення вартості об'єктів у формі єдиних (цілісних) майнових комплексів при проведенні судово-економічних експертиз відповідно до чинного законодавства.

Розділ 3 «Організаційні засади судово-економічної експертизи» об'єднує чотири підрозділи, в яких визначено особливості організації судово-експертної діяльності в Україні, надано характеристику її основних стадій і напрямів взаємодії учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування при призначенні і проведенні судово-економічних експертиз, визначено умови ефективної оцінки та використання висновку судово-економічної експертизи учасниками судового провадження.

У підрозділі 3.1 «Особливості організації судово-економічної діяльності в Україні» встановлено, що відповідно до вимог чинного законодавства, судово-експертна діяльність в Україні здійснюється державними спеціалізованими установами, відомчими службами, судовими експертами, які не є працівниками зазначених організацій, але внесені до державного Реєстру судових експертів, в окремих випадках можуть залучатись фахівці із відповідних галузей знань. Підтримано визначення ряду вчених, що значна кількість учасників судового провадження (слідчі, прокурори, судді), навіть ті, що мають значний досвід практичної роботи, часто консультуються з різних спеціальних питань у провідних учених, експертів, спеціалістів.

Констатовано, що в Україні застосовується атестація судових експертів взагалі та експертів-економістів зокрема із присвоєнням кваліфікації судового експерта з дозволом проведення певного виду експертиз. Встановлено, що завдяки підвищенню результативності наукових розробок та якості експертної діяльності створено Науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи, яка є дорадчим органом, а питання вироблення єдиних підходів до організації судово-експертної діяльності та напрямів розвитку судової експертизи вирішуються Координаційною радою з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, яка є постійно діючим консультативно-дорадчим органом.

Запропоновано новий підхід у професійній підготовці судових експертів-економістів, зокрема обґрунтовано доцільність вимоги щодо отримання судовим експертом-економістом для дослідження оцінки цілісних майнових комплексів кваліфікаційного свідоцтва на право займатися цим видом діяльності (напрямок 2.1), яке видається Фондом державного майна України.

У підрозділі 3.2 *«Характеристика організації процесу проведення судово-економічної експертизи»* доведено, що одним із ключових факторів раціональної організації праці є наукове обґрунтування ефективності праці. Оскільки перед судовим експертом-економістом ставляться конкретні питання, то він повинен вирішувати чітко визначені завдання, які є важливим логічним засобом, за допомогою якого, висувачи версію, судовий експерт відповідно до документів про фінансово-господарську діяльність підприємства підтверджує чи спростовує версію про економічні правопорушення.

Загальною проблемою організаційного характеру для призначення судово-економічної експертизи є вибір конкретної особи – експерта. Для вирішення цієї проблеми необхідно мати інформацію щодо рівня спеціальних знань, психологічних особливостей, моральних орієнтирів особи. Важливість цього питання постає при призначенні комплексних і комісійних експертиз.

Підставою для проведення судово-економічних експертиз є передбачений законом процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою і яким може бути постанова слідчого, прокурора або ухвала суду. В результаті проведених досліджень визначено, що, як будь-який дослідницький процес, проведення судово-економічної експертизи охоплює чотири стадії: підготовчу, організаційно-методичну, дослідну та стадію узагальнення, оцінки і реалізації результатів судово-економічної

експертизи. Кожній стадії у дисертації надана розгорнута характеристика. 1) на підготовчій стадії з урахуванням характеру завдань, поставлених правоохоронними органами або судом, здійснюється призначення експерта-економіста зі складанням плану проведення експертизи та підбором нормативних матеріалів і стандартів; 2) організаційно-методична стадія об'єднує вивчення змісту і повноти наданих на експертне дослідження матеріалів судового провадження; опрацювання методик проведення судово-економічної експертизи; 3) дослідна стадія судово-економічної експертизи пов'язана з виконанням експертом-економістом конкретних процедур, передбачених методикою дослідження; 4) стадія узагальнення, оцінки і реалізації результатів судово-економічної експертизи включає етапи узагальнення результатів, отриманих експертом-економістом, складання висновку експертизи та розробки пропозицій із профілактики виявлених недоліків; передачу висновку експертизи органу, який її призначив.

У підрозділі 3.3 «Взаємодія учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування зі спеціалістом-економістом при призначенні та проведенні судово-економічних експертиз» визначено, що судово-економічна експертиза на стадії досудового розслідування призначається тоді, коли перед слідчим чи прокурором виникають конкретні питання, вирішити які може лише висококваліфікований фахівець, і коли достатньо матеріалів, необхідних для дослідження. Доведено, що для судово-економічної експертизи працівники оперативних підрозділів здійснюють збирання матеріалів під час проведення обшуку, вилучення документів, проведення допитів осіб та ін. Наведено характеристику кожного із зазначених видів процесуальної дії, оскільки саме процесуальна форма створює детально врегульований, суворо обов'язковий, стабільний і правовий режим, що захищається державою, а провадження у кримінальних правопорушеннях покликане забезпечити захист прав, свобод, справедливості і встановлення істини. Аргументовано, що спеціаліст-економіст може формулювати, а з дозволу слідчого – ставити питання особі, яку допитують, та іншим учасникам слідчих (розшукових) дій. Особливо це стосується підозрюваних та свідків, які є працівниками бухгалтерії та інших економічних служб чи матеріально відповідальними особами, тому що вони добре знають законодавство та галузеві нормативні акти з економічних проблем, правила ведення бухгалтерського обліку та свої посадові обов'язки і в деяких випадках можуть надавати слідству завідомо неправдиву інформацію, використовуючи недостатню обізнаність слідчого в цих

питаннях. У таких випадках слідчому необхідні консультації довідкового характеру та отримання у спеціалістів роз'яснень про той чи інший нормативний документ, що регулює господарську діяльність у певній галузі.

Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 69 КПК України, експерт має право бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження. Разом з тим, чинним законодавством України не передбачено низки обов'язкових випадків залучення спеціалістів-економістів до участі у слідчих діях, таких як допит, обшук, огляд та вилучення документів тощо, інших форм участі спеціаліста.

Обгрунтовано, що нагальним завданням є встановлення у нормах закону вичерпного переліку форм використання спеціальних економічних знань, коли кожна форма має бути чітко окреслена відповідно до завдань і особливостей її застосування, а також процесуальної природи конкретного напрямку використання допомоги спеціалістів.

У підрозділі 3.4 «Висновок експерта-економіста та особливості його оцінки учасниками судового провадження» на основі аналізу законодавчих, нормативних документів та інших джерел у роботі розроблено та представлено алгоритм процесу оцінки експертного висновку судово-економічної експертизи, що складається із декількох етапів, які містять відповідні критерії оцінки. Серед них: перевірка дотримання вимог законодавства при призначенні судово-економічної експертизи (компетентність судового експерта, наявність підстав для відводу, дотримання прав учасників провадження, дотримання процесуального порядку при наданні документів, дотримання процесуальних форм оформлення висновку експерта); перевірка достеменності та достовірності даних, наданих для проведення експертного дослідження (оцінка обгрунтованості та доцільності використання методик дослідження, правильність дотримання чинних стандартів); перевірка повноти експертного дослідження (наявність достатньої кількості результатів дослідження для надання повних відповідей, глибина дослідження всіх матеріалів, повнота опису ходу та результатів дослідження); коректність посилань на нормативні документи; обгрунтованість і достовірність експертного висновку; прийняття остаточного рішення щодо якості висновку.

У кримінальному, адміністративному, господарському чи цивільному процесах висновок повинен оцінюватися всіма учасниками судового провадження. Виявивши порушення та недоліки в організації обліку і контролю, що сприяли вчиненню правопорушень у

господарській сфері, експерт-економіст може рекомендувати у своєму висновку необхідні заходи щодо їх усунення. Такі рекомендації повинні бути обґрунтованими та конкретними, але при цьому втручання експерта в оперативну фінансово-господарську діяльність підприємства не дозволяється.

Розділ 4 «Судово-економічна експертиза на стадії судового розгляду» містить шість підрозділів, які присвячені виявленню шляхів удосконалення та дослідженню специфіки призначення і провадження судово-економічних експертиз у різних видах судочинства: кримінальному, господарському, цивільному і адміністративному. Крім того, проаналізовано перспективи розвитку судово-економічних експертиз і визначено можливості використання зарубіжного досвіду в цій галузі в Україні.

У підрозділі 4.1 «Особливості призначення і проведення судово-економічної експертизи у кримінальному провадженні» зауважується, що чинне законодавство не встановлює вимоги проведення судово-економічних експертиз у кримінальному судочинстві виключно державними установами і залишає вибір експерта-економіста на розсуд особи, яка призначає експертизу. Акцентовано увагу на тому, що кожний доказ оцінюється слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом за своїм внутрішнім переконанням, причому оцінювання відбувається відповідно до всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження. У процесі судового розгляду слід керуватись законом на засадах (принципах) незалежності, допустимості та достовірності. Сукупність зібраних доказів оцінюється з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття процесуального рішення. Жодний окремий доказ, як і сукупність доказів, не має наперед встановленої сили.

Відповідно до статей 242, 243 КПК України, сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого; сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (щодо визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням). Однак не зрозуміло, який документ у такому випадку буде підставою для проведення експертизи – доручення, заява, адвокатський запит чи інший документ, який повинен містити інформацію про особу, яка залучається в якості експерта, питання, що ставляться експерту, перелік документів, що надаються для дослідження, попередження про кримінальну відповідальність

експерта тощо. Зазначено про відсутність у чинному КПК України визначення понять первинної, додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертиз та проаналізовано підстави щодо необхідності обґрунтованого визначення кожного із наведених видів експертиз. Доведено, що у кримінальному провадженні при призначенні судово-економічних експертиз найбільш поширеними є такі питання експерту: визначення розміру нестачі товарно-матеріальних цінностей на підприємстві; встановлення правильності нарахування і сплати різних видів податків; встановлення розміру шкоди під час зловживання владою або службовим становищем.

У підрозділі 4.2 «Судово-економічна експертиза в адміністративному судочинстві» аналіз чинного законодавства дозволив визначити, що позиції законодавця щодо обставин призначення судової експертизи в інших видах судочинства і провадження у справах про адміністративні правопорушення (ст. 273 КУпАП) відрізняються, а саме в адміністративному законодавстві відсутні чітко визначені обставини, коли має бути призначена експертиза. У чинному Кодексі адміністративного судочинства України не передбачена окрема стаття, яка б регламентувала допит експерта-економіста в суді. Адміністративне судочинство було введено для захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень з боку органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових осіб, проте Кодекс адміністративного судочинства України не передбачає можливості оскарження ухвали про призначення судової експертизи.

Визначено, що при податкових спорах в адміністративному досудовому порядку є необхідність надання платнику податків висновку експерта під час здійснення податкового контролю суб'єктом такого контролю (органом Державної фіскальної служби України), а не ознайомлення з ним, як це встановлено законодавством. У зв'язку з цим, для врегулювання зазначеного питання автором запропоновано до пункту 84.3 статті 84 Податкового кодексу України внести зміни і викласти їх у такій редакції: «Орган Державної фіскальної служби зобов'язаний ознайомити платника податків (його представника) з рішенням про проведення експертизи, а після закінчення експертизи – надати йому належним чином завірену копію висновку експерта».

У підрозділі 4.3 «Судово-економічна експертиза у господарському судочинстві» встановлено, що на відміну від інших, тільки Господарський процесуальний кодекс України не містить і не розкриває таких понять, як «спеціаліст» та «експерт», не встановлює

вимог щодо процесу відмови експерта від проведення експертизи і щодо особистого проведення експертом дорученої йому експертизи, не визначає заборони в діяльності експерта. У ГПК України та КАСУ не визначені підстави обов'язкового призначення судово-економічної експертизи.

У підрозділі 4.4 «Особливості проведення судово-економічної експертизи у цивільному судочинстві» обґрунтовано, що у цивільному судочинстві фігурує право експерта-економіста давати усні пояснення щодо свого висновку в судовому засіданні, які заносяться до журналу судового засідання, однак не закріплено, що це право може реалізуватися через можливість робити заяви стосовно неправильного тлумачення учасниками процесу його висновку і показань, які підлягають занесенню до журналу судового засідання. Також не закріплене право експерта подавати зауваження щодо неповноти або неправильності запису його пояснень у журналі судового засідання. Доведено необхідність виправлення цих упущень у законодавстві.

У підрозділі 4.5 «Перспективи розвитку судово-економічних експертиз» проаналізовано та узагальнено перспективи розвитку судово-економічної експертизи. Доведено, що сьогодні в Україні приділяється окрема увага розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. Зазначено, що поява нових та різноманітних економічних злочинів робить необхідним розвиток і виділення в окремі спеціалізації наступних судово-економічних експертиз: судово-податкова експертиза (встановлення правильності нарахування та сплати різних видів податків), судово-оціночна (визначення ринкової вартості майна, встановлення суми нанесеного збитку), фінансово-аналітична (може призначатися при розслідуванні фіктивного банкрутства, а також неправомірних дій під час банкрутства), дослідження правопорушень у зовнішньоекономічній діяльності. Розробленню та затвердженню нових методик в Україні потрібно приділити значну увагу; подальше удосконалення судової експертизи неможливе без удосконалення якості законодавчої роботи, яка сьогодні інтенсивно ведеться в Україні.

Подальше удосконалення судової експертизи неможливе без законодавчої роботи, яка сьогодні інтенсивно ведеться в Україні. Порівняльний аналіз експертних процедур, прописаних у чинних нормативно-правових актах, дає можливість визначити відсутність єдиних підходів регламентації. Це також підтверджує і власне емпіричне дослідження, в якому було підтримано необхідність усунення проблеми відсутності єдиних підходів регламентації судово-економічної експертизи у різних видах судочинства через уніфікацію,

що зазначено 80 % прокурорів, 76 % слідчих і суддів та 100 % експертів-економістів.

Судово-економічна експертиза на теперішній час є одним з унікальних способів отримання цінної доказової бази, а висновки експерта – важливим джерелом доказів як у кримінальному, так і інших видах судочинства.

У підрозділі 4.6 *«Зарубіжний досвід застосування судово-економічної експертизи»* обґрунтовано, що для перспективного розвитку судово-економічної експертизи необхідне використання зарубіжного досвіду, зокрема на прикладі Франції і США. Так, відповідно до чинного законодавства Франції, при проведенні експертиз змагальність процесу реалізується через постійну взаємодію учасників судового провадження із судовим експертом. У свою чергу прозорість процесу забезпечується оформленням експертом значної кількості обов'язкових документів (звіт, проміжна записка, етапний звіт, узагальнююча записка, попередній звіт, заключний звіт), з якими ознайомлюються сторони і можуть ставити додаткові запитання. Позитивним моментом у процесуальному законодавстві Франції є можливість експерта при здійсненні експертного дослідження прийняти рішення щодо звернення до оцінювача, клопотати перед суддею про призначення ще одного помічника експерта або залучити для допомоги лабораторії чи інші організації для відбору зразків, проведення вимірювань чи інших випробувань. У цьому випадку йдеться про додаткові засоби, які має експерт і може їх використати для того, щоб підтвердити своє переконання. На думку автора, національному законодавцю доцільно було б використати досвід французького законодавства, оскільки такі положення на сьогодні є необхідними при проведенні судово-економічної експертизи в Україні у сфері приватизації, девелоперської діяльності, нарахування та виплати дивідендів тощо. З точки зору фінансування витрат на судовий процес, зокрема на проведення судово-економічних експертиз, встановлено, що законодавством США визначено критерії малозначності судової справи. Згідно із законодавством США, мінімальна сума позову, що може розглядати суд федерального рівня, складає 75 тис. доларів. Цей корисний досвід має бути запозичений та ефективно використаний для вдосконалення сучасного національного законодавства. Стосовно виявлення і розслідування економічних злочинів пропонується обов'язкове призначення судово-економічної експертизи з відшкодуванням витрат за рахунок не лише винуватої особи, але й близького їй кола осіб, на яких часто оформлюється незаконна вигода/майно/грошові кошти тощо. Автором підтримана

концепція абсолютної відповідальності, яка є дуже вдалою, зокрема, для застосування в Україні щодо державних службовців у протидії корупції, при цьому витрати мають компенсуватися шляхом відповідних значних штрафних санкцій і стягнення їх з винних осіб.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, яка полягає у розробленні теоретико-методологічних та організаційних засад регулювання судово-економічної експертизи і вдосконаленні практики її реалізації. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Основні результати дослідження полягають у наступному:

1. Охарактеризовано історію виникнення та розвитку теоретичних засад судово-економічної експертизи. Встановлено, що судово-економічна експертиза слугує для практичної необхідності надання допомоги у процесі досудового слідства та судового розгляду учасникам процесу і перетворюється з форми контролю на форму застосування економічних знань у судовому провадженні. Враховуючи фактори, що вплинули на становлення судово-економічної експертизи, визначено, що вона пройшла у своєму становленні п'ять етапів розвитку, що характеризують її з точки зору процесуально-правового та наукового змісту: I етап – кінець XV ст. – з'являються бухгалтерський облік та паралельно з ним судово-економічна експертиза у формі контролю як функції бухгалтерського обліку, що виникла із практичної необхідності використання знань з бухгалтерського обліку при вирішенні господарських спорів; II етап – XVII ст. – створення спеціальних інститутів експертів-економістів, фахівці яких проводили експертизи на вимогу судових органів; III етап – початок XX ст. – розмежовуються сфери дії ревізії, аудиту та судово-економічної експертизи; IV етап – кінець 60-х рр. XX ст. – до 2004 р. – судово-бухгалтерська експертиза поступово переростає у судово-економічну експертизу і з появою наукових праць отримує теоретичне підґрунтя; V етап – з 2004 р. і до теперішнього часу – становлення нормативно-правової та удосконалення теоретичної бази судово-економічної експертизи в умовах незалежності України та адаптування до міжнародних норм і стандартів.

2. Розкрито зміст предмета і методів судово-економічної експертизи в сучасних умовах господарювання. Зроблено висновок, що предметом судово-економічної експертизи є доказова інформація,

яка відображена і отримується при дослідженні документів про фінансово-економічну діяльність суб'єкта господарювання у кримінальних провадженнях, адміністративному, господарському чи цивільному судочинстві. Використання тих чи інших прийомів дослідження залежить від особливостей правопорушення, документообігу в галузі, де вчинено правопорушення, і обліку господарських операцій на конкретному підприємстві. Розроблено схему «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічної експертизи», проаналізовано і показано зв'язок методичних підходів, що використовуються при її проведенні. Визначено, що метод судово-економічної експертизи можна охарактеризувати як сукупність загальнонаукових та власне наукових методичних заходів. Це сукупність методичних прийомів і способів, що використовує експерт-економіст у процесі дослідження документів або інших наданих слідчим чи судом матеріалів для вирішення питань, поставлених перед експертом.

3. Окреслено систему та особливості видів і завдань судово-економічної експертизи та розроблено схему «Види судових експертиз», у якій наочно відображена класифікація судових експертиз за такими ознаками: за місцем проведення; за організацією та послідовністю призначення; за складом експертів; за обсягом дослідження тощо. Зауважено, що завдання, які вирішує судово-економічна експертиза, можна поділити на загальні та конкретні, кожне з яких, у свою чергу, поділяється на окремі класи. Визначено специфічні риси основних завдань судово-економічної експертизи щодо: документів бухгалтерського та податкового обліку і звітності; документів про економічну діяльність підприємств і організацій; документів фінансово-кредитних операцій та наведено їх розгорнуту характеристику.

Доведено, що в процесі практичної діяльності правоохоронних органів були вироблені процесуальні і непроцесуальні форми використання спеціальних економічних знань, до яких віднесено судово-економічну експертизу, ревізію, аудит, використання знань спеціалістів-економістів. Встановлено особливості їх застосування, спільність та відмінність між ними і зведено в таблицю «Відмінності судово-економічної експертизи від аудиту, ревізій та пояснень спеціаліста, що виконуються за ініціативою правоохоронних органів».

4. Визначено та розкрито місце і роль судово-економічної експертизи у системі судових експертиз. Обґрунтовано ознаки, що відрізняють судову експертизу від експертиз, які здійснюються в інших сферах діяльності (наукової чи науково-технічної та оціночної

діяльності). Встановлено, чим відрізняються і що спільного є у методах та підходах судової експертизи і оціночної діяльності щодо об'єктів оцінки. Систематизовано і зведено в таблицю «Перелік видів та індексів судових експертиз та експертних спеціальностей», за якими присвоюється кваліфікація судового експерта Міністерства юстиції України і напрями оціночної діяльності, кваліфікація за якими присвоюється оцінювачам Фондом державного майна України. Аргументовано необхідність створення нової спеціалізації судово-економічної експертизи 11.4 – оцінка цілісних майнових комплексів чи бізнесу.

5. Встановлено пріоритетні напрями розвитку правової бази проведення судово-економічних експертиз і обґрунтовано, що в структурі судово-економічних експертиз необхідно розглядати нормативно-правовий блок з оцінки цілісних майнових комплексів, паїв, цінних паперів, майнових прав та нематеріальних активів для експертних досліджень при проведенні судово-економічних експертиз.

6. Виявлено закономірності розвитку методів проведення судово-економічної експертизи при дослідженні різних об'єктів. Розроблено авторську методику щодо вирішення експертних завдань з питань визначення вартості об'єктів у формі єдиних (цілісних) майнових комплексів при проведенні комплексної економіко-будівельно-автотоварознавчої та товарознавчої експертиз відповідно до чинного законодавства.

Розроблено схему «Структура оцінки майна і майнових прав», що представлена у дисертаційному дослідженні.

Проаналізовано Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України та визначено, що зареєстровані методики набули необхідного правового статусу, але вони потребують актуалізації, а також розроблення і затвердження нових методик відповідно до чинного законодавства.

Обґрунтовано пропозицію щодо надання доступу до змісту зареєстрованих методик слідчим, прокурорам, суддям, слідчим-суддям з метою можливості: проаналізувати матеріали справи; сформулювати питання для експертного рішення; оцінити результати проведеного експертного дослідження.

7. Виокремлено особливості експертного дослідження при виявленні «традиційних» правопорушень у сучасних умовах господарювання. Обґрунтовано наукові погляди щодо визначення загальних питань виявлення правопорушень при дослідженні експертом-економістом обліку та звітності суб'єкта господарювання, таких як дослідження операцій з грошовими коштами, основними

засобами, малоцінними та швидкозношуваними предметами, товарно-матеріальними цінностями; результатів інвентаризації. Удосконалення «традиційних операцій» має велике значення, оскільки вони використовуються у всіх без виключення видах діяльності.

Напрацьовано пропозиції та рекомендації щодо нарахування і виплати заробітної плати особам, які були призвані на військову службу під час мобілізації в зону проведення антитерористичної операції. Запропоновано зобов'язати керівництво військових підрозділів своєчасно подавати інформацію на запити підприємств, які нараховують заробітну платню вищезазначеним особам, особливо при розірванні контракту чи у разі їх смерті. Запропоновано вдосконалення вимог щодо списання основних засобів, що здійснюється з нарахуванням прискореної амортизації з невеликим строком дії без застосування дооцінки, що стає підґрунтям вчинення шахрайства та наносить підприємствам значні збитки. Ці проблеми набули особливої актуальності сьогодні і потребують негайного втручання держави.

8. Узагальнено та вдосконалено форми і методи використання судово-економічних експертиз у різних сферах господарської діяльності. Виділено кілька основних груп найбільш поширених видів правопорушень та наведено розгорнуту характеристику по кожному із досліджених видів діяльності, а саме: по торговельній діяльності, роботі ресторанного господарства, фінансово-господарській діяльності сільськогосподарських підприємств, сфері страхових та банківських послуг. Встановлено, що дослідження обліку та звітності, документообігу, проведення інвентаризацій та зустрічних перевірок дають змогу встановити факти правопорушень. За необхідності призначаються спеціальні експертизи з визначення якості реалізованих послуг, ступеня зносу запчастин, технічного стану обладнання тощо. Це створює умови для повноцінного розкриття економічних злочинів у даних сферах діяльності та їх попередження.

9. Проведено комплексний аналіз нових видів господарської діяльності (пов'язаних із девелоперською діяльністю і з функціонуванням морських (річкових) портів і судохідних каналів України) та систематизовано кримінальні правопорушення в розрізі застосування судово-економічної експертизи.

Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення методик оцінки майна при проведенні судово-економічних досліджень приватизації, фондового ринку, інвестиційної діяльності, у фіктивному банкрутстві, які потребують знань чинного законодавства та практики у сфері оцінки цілісних майнових комплексів.

Розроблено наукові рекомендації щодо вирішення експертних завдань з питань визначення вартості об'єктів у формі єдиних (цілісних) майнових комплексів при проведенні судово-економічних експертиз відповідно до чинного законодавства.

10. Висвітлено особливості організації судово-експертної діяльності в Україні. Встановлено, що відповідно до вимог чинного законодавства, судово-експертна діяльність в Україні здійснюється державними спеціалізованими установами, відомчими службами, судовими експертами, які не є працівниками зазначених організацій, але внесені до державного Реєстру судових експертів, в окремих випадках можуть залучатись спеціалісти із відповідних галузей знань.

Запропоновано новий варіант професійної підготовки судових експертів-економістів для дослідження діяльності, пов'язаної з приватизацією та оцінкою цілісних майнових комплексів, зокрема обґрунтовано вимогу щодо отримання судовим експертом-економістом для дослідження оцінки цілісних майнових комплексів кваліфікаційного свідоцтва на право займатися цим видом діяльності (напрям 2.1), яке видане Фондом державного майна України.

11. Важливими питаннями організації процесу проведення судово-економічних експертиз є наукова організація праці, висування та підтвердження чи спростування версій про економічні правопорушення, мотивація судового експерта. Загальною проблемою організаційного характеру для призначення судово-економічної експертизи є вибір конкретної особи – експерта, щодо якої необхідно мати інформацію: рівень спеціальних знань, психологічні особливості, моральні орієнтири. Важливість цього питання постає при призначенні комплексних і комісійних експертиз. Зазначено, що підставою для проведення судово-економічних експертиз є передбачений законом процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), яким може бути постанова слідчого, прокурора або ухвала суду (слідчого судді). Обґрунтовано загальні підходи щодо організації призначення і проведення судово-економічної експертизи та охарактеризовано такі її стадії: підготовчу; організаційно-методичну; дослідну; узагальнення, оцінки і реалізації результатів експертизи.

12. Встановлено та охарактеризовано основні напрями і форми взаємодії учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування при проведенні судово-економічних експертиз. Визначено, що судово-економічна експертиза на стадії досудового розслідування призначається тоді, коли перед слідчим, прокурором чи іншими учасниками кримінального провадження виникають конкретні

питання, вирішити які може лише висококваліфікований фахівець-економіст. Доведено, що участь спеціаліста-економіста у слідчих (розшукових) діях дозволяє забезпечити швидке та повне збирання доказів, необхідних для розслідування економічних правопорушень різної складності. Зазначено, що нагальним завданням є встановлення у нормах закону вичерпного переліку форм використання спеціальних економічних знань, коли кожна форма має бути чітко окреслена відповідно до завдань і особливостей її застосування, а також процесуальної природи конкретного напрямку використання допомоги фахівців.

13. Визначено умови ефективної оцінки та використання висновку судово-економічної експертизи учасниками судового провадження. Доведено, що висновок експерта-економіста в сучасному судочинстві має оцінюватися всіма учасниками судового провадження. Слідчий або суд при дослідженні висновку експерта-економіста вирішує питання – наскільки повно виявлені експертом обставини, що відносяться до організації бухгалтерського, податкового та внутрішнього контролю, які сприяли здійсненню правопорушень, чи підтверджуються вони матеріалами судового провадження, а також перевіряє обґрунтованість заходів із усунення цих негативних обставин. На основі аналізу чинного процесуального законодавства розроблено алгоритм оцінки висновку експерта, наведено характеристику його етапів та виокремлено критерії оцінки експертного висновку.

14. Проаналізовано та виявлено шляхи вдосконалення провадження судово-економічних експертиз у різних видах судочинства: кримінальному, господарському, цивільному і адміністративному.

У кримінальному судочинстві найбільше підстав для проведення судово-економічної експертизи і судовий експерт має більш широкі права, найбільш докладно визначені вимоги до висновку судового експерта і щодо отримання пояснень експерта. Виключно КПК України визначено, що експерт має особисто проводити дослідження, не повинен розголошувати відому йому інформацію кримінального провадження, повідомляти особу, яка його залучила, про відомості, що стали йому відомі. У КПК і ЦПК визначено підстави обов'язкового призначення судово-економічної експертизи. Але, на відміну від інших, у КПК України взагалі не йдеться про додаткові експертизи, не визначено умов проведення повторної експертизи, відсутні умови або вимоги стосовно комісійних експертиз, зазначено лише комплексну психолого-психіатричну експертизу.

Аналіз чинного законодавства дозволив визначити, що у Кодексі адміністративного судочинства України не передбачена окрема стаття, яка б регламентувала допит експерта-економіста в суді, і не зазначено можливість оскарження ухвали про призначення судової експертизи. Запропоновано внести зміни до Податкового кодексу України, а саме до пункту 84.3 статті 84 Податкового кодексу України внести зміни і викласти його у такій редакції: «Орган Державної фіскальної служби під час здійснення податкового контролю зобов'язаний ознайомити платника податків (його представника) з рішенням про проведення експертизи, а після закінчення експертизи – надати йому належним чином завірену копію висновку експерта».

Встановлено, що, на відміну від інших, тільки Господарський процесуальний кодекс України не визначає правового статусу і понять «спеціаліст» та «експерт», не визначає заборони в діяльності експерта, не передбачає процесуальних вимог щодо процесу відмови експерта від проведення експертизи, не визначає вимогу до експерта особисто проводити доручену експертизу. У господарському та адміністративному судочинстві не визначено підстав для обов'язкового призначення судово-економічної експертизи.

Доведено, що експерт-економіст у цивільному судочинстві має право давати усні пояснення щодо свого висновку в судовому засіданні, які заносяться до журналу судового засідання, а це означає, що експерт також повинен мати право робити заяви, які підлягають занесенню до журналу судового засідання, щодо неправильного тлумачення учасниками процесу його висновку і показань. Доцільним було б у зв'язку з цим також надати право експерту подавати зауваження щодо неповноти або неправильності запису його пояснень у журналі судового засідання.

15. Проаналізовано та узагальнено перспективи розвитку судово-економічної експертизи. Доведено, що в Україні сьогодні приділяється особлива увага розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. Зазначено, що поява та розвиток нових економічних злочинів роблять необхідним розвиток і виділення в окремі спеціалізації таких судово-економічних експертиз, як судово-податкова експертиза (встановлення правильності нарахування та сплати різних видів податків), судово-оціночна (визначення ринкової вартості майна, встановлення суми нанесеного збитку), фінансово-аналітична (яка може призначатися при розслідуванні фіктивного банкрутства, а також неправомірних дій при банкрутстві), дослідження правопорушень у зовнішньоекономічній діяльності. Значна увага повинна приділятися розробці та затвердженню нових методик.

Подальше удосконалення судової експертизи неможливе без законодавчої роботи, яка сьогодні інтенсивно ведеться в Україні. Порівняльний аналіз процедур, прописаних у чинних нормативно-правових актах, надав можливість визначити відсутність єдиних підходів регламентації у різних видах судочинства. Обґрунтовано, що проблеми мають бути усунені через уніфікацію нормативно-правових актів. Аналогічної уніфікації потребує провадження судово-економічних експертиз у різних експертних установах та експертних службах.

16. Запропоновано, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду, шляхи вдосконалення сучасного національного законодавства із судово-економічних експертиз: 1) можливість експерта при здійсненні експертного дослідження клопотати перед суддею про залучення, наприклад, оцінювача, призначення ще одного помічника експерта або залучити для допомоги лабораторії чи інші організації для відбору документів, проведення вимірювань чи інших випробувань; 2) для призначення судово-економічної експертизи встановлення мінімального порога значущості справ – мінімальної ціни позову; 3) запровадження концепції абсолютної відповідальності для застосування у відношенні державних службовців.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія:

1. Євдокіменко С. В. Теорія і практика судово-економічної експертизи : монографія / С. В. Євдокіменко. – Х. : Панов, 2016. – 540 с.

Науково-практичний посібник:

2. Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза торгівлі та ресторанного бізнесу : науково-практичний посібник / С. В. Євдокіменко, І. А. Петрова, В. А. Фурса. – Х. : НікаНова, 2016. – 168 с. (основний внесок: р. 4 Особливості судово-економічної експертизи у торгівлі; р. 5 Особливості судово-економічної експертизи у ресторанному бізнесі. С. 86–139.).

Статті у наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав:

3. Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза у виявленні фіктивного банкрутства / С. В. Євдокіменко // Науковий

вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 29. – Ч. 2. – Т. 4. – С. 91–96.

4. Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза у протидії правопорушенням в діяльності морських (річкових) портів і судохідних каналів України / С. В. Євдокіменко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 5-2. – Т. 4 – С. 165–170.

5. Євдокіменко С. В. Використання судово-економічних експертиз у виявленні правопорушень в операціях із цінними паперами / С. В. Євдокіменко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 3-2. – Т. 4. – С. 89–93.

6. Євдокіменко С. В. Експертне дослідження варіантів економічного розвитку сільськогосподарських підприємств. / С. В. Євдокіменко // Європейські перспективи. – 2015. – № 4. – С. 140–148.

7. Євдокіменко С. В. Сутність спеціальних знань у криміналістиці та кримінальному провадженні в умовах реформування / С. В. Євдокіменко // Право.ua. – 2015. – № 4. – С. 114–119.

8. Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза у протидії правопорушень у банківській сфері / С. В. Євдокіменко // Право і Безпека. – 2015. – № 4 (59). – С. 77–83.

9. Євдокіменко С. В. Особливості проведення перевірок у суб'єктів господарювання сфери торгівлі та послуг для захисту споживачів / С. В. Євдокіменко, І. А. Петрова // Європейські перспективи. – 2015. – № 7. – С. 94–101 (внесок здобувача: комплексний аналіз проведення судово-економічної експертизи суб'єктів господарювання сфери торгівлі та послуг, обґрунтування отриманих результатів).

10. Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза у протидії правопорушенням при приватизації та реприватизації / С. В. Євдокіменко // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – № 6. – С. 112–120.

11. Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза правопорушень у ресторанному господарстві / С. В. Євдокіменко // Європейські перспективи. – 2016. – № 1. – С. 144–152.

12. Євдокіменко С. В. Особливості використання судової експертизи за законодавствами України та Франції / С. В. Євдокіменко, І. А. Петрова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 2 (73). – С. 54–61 (внесок

здобувача: сформульовано висновки щодо можливості експерта при здійсненні експертного дослідження клопотати перед суддею про залучення інших спеціалістів і організацій; для призначення судово-економічної експертизи встановлення мінімальної ціни позову; запровадження концепції абсолютної відповідальності для застосування у відношенні державних службовців та ін.).

13. Євдокіменко С. В. Перспективи розвитку судово-економічних експертиз / С. В. Євдокіменко // Наше право. – 2016. – № 2. – С. 42–46.

14. Євдокіменко С. В. Окремі аспекти організації експертної діяльності в Україні щодо проведення судових експертиз / С. В. Євдокіменко // Право і Безпека. – 2016. – № 2 (61). – С. 43–48.

15. Євдокіменко С. В. Форми використання спеціальних економічних знань у кримінальному розслідуванні та судовому провадженні / С. В. Євдокіменко // Вісник Чернівецького факультету національного університету «Одеська юридична академія». – 2016. – № 2/2016. – С. 372–384.

16. Євдокіменко С. В. Особливості взаємодії експерта-економіста з учасниками кримінального провадження на етапі досудового розслідування / С. В. Євдокіменко // Наше право. – 2016. – № 3. – С. 25–28.

17. Євдокіменко С. В. Основні процедури проведення судово-економічної експертизи / С. В. Євдокіменко // Європейські перспективи. – 2016. – № 2. – С. 37–42.

18. Евдокименко С. В. Судебно-экономическая экспертиза правонарушений в девелоперской деятельности / С. В. Евдокименко // Закон и Жизнь. – 2016. – № 4/2 (292). – С. 22–27.

19. Евдокименко С. В. Судебно-экономическая экспертиза по вопросам начисления, выплаты и налогообложения дивидендов / С. В. Евдокименко // Теория и практика. – 2016. – № 2. – С. 134–139.

20. Євдокіменко С. В. Особливості використання економічних знань правоохоронними органами [Електронний ресурс] / С. В. Євдокіменко // Право стран восточной Европы : электронное научное издание. – 2016. – № 1. – С. 13–24. – Режим доступа : <http://www.reos.uni-goettingen.de>.

21. Евдокименко С. В. Исследование ценообразования в торговле при проведении судебно-экономических экспертиз / С. В. Евдокименко // Власть и общество (история, теория и практика). – 2016. – № 1 (37). – С. 68–77.

22. Євдокіменко С. В. Дослідження правопорушень у страховій діяльності при проведенні судово-економічної експертизи /

С. В. Євдокіменко // Журнал східноєвропейського права. – 2016. – № 27. – С. 88–93.

23. Євдокіменко С. В. Определение размера ущерба по результатам экспертизы нарушений земельного законодательства Украины / С. В. Євдокіменко // *LegaSiViata*. – 2016. – № 5/2 (293). – С. 29–31.

24. Євдокіменко С. В. Окремі аспекти проведення судово-економічних експертиз [Електронний ресурс] / С. В. Євдокіменко // *Право стран восточной Европы : электронное научное издание*. – 2016. – № 2. – С. 44–56. – Режим доступа : <http://www.reos.uni-goettingen.de>.

25. Євдокіменко С. В. Особливості проведення судово-економічних експертиз дотримання вимог податкового законодавства України / С. В. Євдокіменко // Журнал східноєвропейського права. – 2016. – № 28. – С. 21–25.

26. Євдокіменко С. В. Особливості проведення ревізії за зверненнями правоохоронних органів / С. В. Євдокіменко // *Верховенство права*. – 2016. – № 1. – С. 80–88.

Матеріали науково-практичних конференцій:

27. Євдокіменко С. В. Особливості судово-економічної експертизи у сфері торгівлі / С. В. Євдокіменко // *Хімія, біо- та нанотехнології, екологія та економіка у харчовій та косметичній промисловості : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 15-16 жовтня 2015 р.) ; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»*. – Х. : ФОП Крамаренко Ю.М., 2015. – С. 53–57.

28. Євдокіменко С. В. Експертне дослідження розрахунків з персоналом при виявленні правопорушень / С. В. Євдокіменко // *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 20 листопада 2015 р.) ; Харківський національний університет внутрішніх справ*. – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 200–205.

29. Євдокіменко С. В. Особливості дослідження облікових документів при проведенні судово-економічної експертизи / С. В. Євдокіменко // *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 4 грудня 2015 р.) ; Харківський національний університет внутрішніх справ*. – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 235–239.

30. Євдокіменко С. В. Розгляд питань з порушення Митного кодексу при проведенні судово-економічної експертизи / С. В. Євдокіменко // *Актуальні проблеми правової науки і*

державотворення в Україні в контексті правової інтеграції : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 21-22 травня 2016 р.) ; Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. – Суми : Видавничий дім «Ельдорадо», 2016. – С. 112–117.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

31. Євдокіменко С. В. Умови проведення «фондових» перевірок в Україні / С. В. Євдокіменко // Аудитор України. – 2003. – № 22 (40). – С. 15–18.

32. Євдокіменко С. В. Особливості перевірок бюджетних установ і підприємств, що одержують кошти з бюджету / С. В. Євдокіменко // Аудитор України. – 2004. – № 17 (37). – С. 14–16.

33. Євдокіменко С. В. Забезпечення ефективності управлінських рішень у системі підприємницької діяльності в Україні / С. В. Євдокіменко // Аудитор України. – 2005. – № 17 (79). – С. 15–16.

34. Євдокіменко С. В. Аудит нарахування виплати й оподаткування дивідендів / С. В. Євдокіменко // Аудитор України. – 2006. – № 09 (93). – С. 12–21.

35. Євдокіменко С. В. Сільське господарство: особливості обліку і аудиту / С. В. Євдокіменко // Аудитор України. – 2007. – № 20 (126). – С. 26–31.

36. Евдокименко С. В. Особенности аудита соблюдения норм Закона Украины «О налоге с доходов физических лиц» / С. В. Евдокименко // Аудитор України. – 2008. – № 05 (133). – С. 15–21.

37. Евдокименко С. В. Общие вопросы организации управленческого учета на предприятии / С. В. Евдокименко // Аудитор України. – 2009. – № 7–8 (157–158). – С. 46–50.

38. Евдокименко С. В. Аудит организации бухгалтерского учета в рамках действия П(С)БУ 7 «Основные средства» / С. В. Евдокименко // Аудитор України. – 2010. – № 5 (177). – С. 24–31.

39. Евдокименко С. В. Основные наиболее вероятные ситуации, возникающие при проведении аудита налогообложения предприятий / С. В. Евдокименко // Аудитор України. – 2011. – № 5 (188). – С. 20–26.

40. Евдокименко С. В. Разработка бизнес-планов для сельскохозяйственных предприятий: основные направления / С. В. Евдокименко // Аудитор України. – 2012. – № 10 (204). – С. 39–45.

АНОТАЦІЯ

Євдокіменко С.В. Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації. – *Рукопис*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2017.

У дисертації запропоновано сучасну концепцію розвитку судово-економічної експертизи та її окремих пріоритетних напрямів. Розроблено нову спеціалізацію судово-економічної експертизи «Оцінка цілісних майнових комплексів чи бізнесу» та авторську методику щодо вирішення експертних завдань з питань визначення вартості об'єктів у формі єдиних (цілісних) майнових комплексів при проведенні комплексної економіко-будівельно-автотоварознавчої та товарознавчої експертиз відповідно до чинного законодавства. Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних, правових, організаційно-методологічних і практичних проблем призначення та проведення судово-економічної експертизи різних об'єктів, що визначають діяльність слідчих, прокурорів, слідчих-суддів, суддів, експертів, оперативних працівників та інших учасників судового провадження щодо виявлення, розкриття, розслідування та розгляду економічних правопорушень у суді. На основі аналізу теорії і практики слідчої та експертної діяльності досліджено важливу наукову проблему, пов'язану із розробленням концептуальних засад, що визначають специфіку регламентації та регулювання судово-економічних експертиз у різних сферах діяльності. У роботі розглянуто шляхи удосконалення слідчої та експертної практики із використанням методів і засобів економічного дослідження. Дисертація містить низку важливих теоретичних положень та практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення теорії і практики судово-економічної експертизи, її правового регулювання. Розроблені сучасні методики і алгоритми дослідження різних об'єктів з метою визначення збитків та розміру відшкодування матеріальної і моральної шкоди та отримання доказової інформації у судових провадженнях.

Ключові слова: судова експертиза; судово-економічна експертиза; експертне дослідження; кримінальне провадження;

судово-експертна діяльність; методики судово-економічної експертизи.

АННОТАЦИЯ

Евдокименко С.В. Судебно-экономическая экспертиза: теоретико-методологические основы и практика реализации. – *Рукопись.*

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика, судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2017.

В диссертации предложена современная концепция развития судебно-экономической экспертизы и ее отдельных приоритетных направлений. Разработаны новая специализация судебно-экономической экспертизы «Оценка единых (целостных) имущественных комплексов и бизнеса» и авторская методика по решению экспертных задач по вопросам определения стоимости объектов в форме единых (целостных) имущественных комплексов при проведении комплексной экономико-строительной, автотовароведческой и товароведческой экспертиз в соответствии с действующим законодательством. Диссертация посвящена комплексному исследованию теоретических, правовых, организационно-методологических и практических проблем судебно-экономической экспертизы различных объектов, которые определяют деятельность следователей, прокуроров, следователей-судей, судей, оперативных работников и других участников судебного процесса в выявлении, раскрытии, расследовании и рассмотрении экономических правонарушений в суде. На основе анализа теории и практики следственной и экспертной деятельности исследована важная научная проблема, связанная с разработкой концептуальных основ, которые определяют специфику регламентации и регулирования судебно-экономических экспертиз в разных сферах деятельности. В работе рассмотрены пути совершенствования следственной и юридической практики с использованием методов и способов экономического исследования. Диссертация содержит ряд важных теоретических положений и практических рекомендаций, направленных на совершенствование теории и практики судебно-экономической экспертизы, ее правового регулирования, а также связанных с решением вопроса особенностей назначения экспертизы, выбором

следователем эксперта-экономиста, определением вопросов экспертизы, процесса организации проведения экспертных исследований, взаимодействием следователя с экспертом-экономистом и т. п. Разработаны современные методики и алгоритмы исследования различных объектов с целью определения убытков и размеров возмещения материального и морального ущерба и получения доказательной информации в судебном производстве.

Проанализированы и выделены основные группы наиболее распространенных видов правонарушений по каждому из исследованных видов деятельности, а именно: торговая деятельность, работа ресторанного хозяйства, финансово-хозяйственная деятельность сельскохозяйственных предприятий, сфера страховых и банковских услуг. Установлено, что исследование учета и отчетности, документооборота, проведение инвентаризаций и встречных проверок дают возможность установить факты правонарушений.

Определены экономические правонарушения, которые требуют знаний действующего законодательства и практики в сфере оценки целостных имущественных комплексов: в приватизации, фондовом рынке, инвестиционной деятельности, фиктивном банкротстве, девелоперской деятельности, обеспечении деятельности морского и речного транспорта. Обращается внимание на то, что новая методика предполагает, что основой оценки имущества будет являться рыночная стоимость объекта, а не его балансовая стоимость; привлечение к оценке независимых оценщиков и согласование стартовой цены пакетов акций объектов. Целью проведения такой судебной экспертизы является прежде всего определение размера ущерба от продажи целостного имущественного комплекса, если в его уставном капитале есть часть государственной собственности, а определением размера ущерба занимаются эксперты-экономисты. Поэтому необходимо подчеркнуть, что специализация «Оценка целостных имущественных комплексов» необходима как специальность судебно-экономической экспертизы.

При определении перспектив развития судебно-экономической экспертизы целесообразным было проведение анализа специфики проведения ее в разных судопроизводствах по разным критериям. Сравнительный анализ процедур, определенных в действующих нормативно-правовых документах, дал возможность определить отсутствие единых подходов регламентации. Поэтому такие проблемы могут быть устранены через унификацию указанных процессов. Аналогичной унификации требует проведение судебно-экономических экспертиз в разных учреждениях и экспертных службах.

Ключевые слова: судебная экспертиза; судебно-экономическая экспертиза; экспертное исследование; уголовное производство; судебно-экспертная деятельность; методики судебно-экономической экспертизы.

SUMMARY

S. V. Yevdokimenko. Forensic and Economic Expertise: Theoretical and Methodological Principles and Practice of Implementation. – *Manuscript*.

The thesis for a doctoral degree by the specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics, forensic expertise, operative and search activity. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2017.

In the thesis proposed the modern concept of development of judicial economic expertise and its individual priorities. A new specialization Forensic economic expertise "Evaluation of integral property complexes or business" and the author's method to solve experts problems on determining the value of objects as a single (integrated) property complexes during complex economic construction and commodity autoexpert and commodity expertise under applicable law. The thesis is focused on the comprehensive research of theoretical, legal, organizational and methodological, practical problems of forensic and economic expertise of various objects that define the work of investigators, prosecutors and investigators judges, judges and other participants in the proceedings concerning identification, detection, investigation and consideration of economic offenses in the court. Based on the analysis of the theory and practice of investigative and expert activities the author has studied the important scientific problem associated with the development of conceptual provisions that determine the specific regulation of forensic and economic expertise in different areas of activities. The author of the article has considered the ways to improve the investigative and expert practice with the usage of methods and tools of economic research. The thesis contains a number of important theoretical statements and practical recommendations aimed at improving the theory and practice of forensic and economic expertise, its legal regulation. The author has developed modern methods and algorithms of studying different objects in order to determine the size of losses and reimbursement of material and moral damages and obtaining evidence-based information in judicial proceedings.

Key words: forensic examination; forensic economic expertise; expert research; criminal proceedings; judicial-expert activity; methods of forensic-economic expertise.